

Małgorzata Rygielska

malgorzata.rykielska@us.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-7723-7677>

Instytut Nauk o Kulturze

Wydział Humanistyczny

Uniwersytet Śląski w Katowicach

*W trosce o węchowy wymiar
dziedzictwa. O „The Odeuropa
Smell Explorer. Explore Europe’s
Olfactory Heritage” oraz
„Encyclopedia of Smell History
and Heritage”*

*Taking care of the olfactory dimension of heritage. About
“The Odeuropa Smell Explorer. Explore Europe’s Olfactory Heritage”
and “Encyclopedia of Smell History and Heritage”*

Wprowadzenie. Odeuropa i dziedzictwo kulturowe

28 listopada 2023 r. odbyło się *Smell Culture Fair*, wydarzenie podsumowujące prace badawcze wykonane w ramach projektu Odeuropa¹, realizowanego od stycznia 2021 do grudnia 2023 r. Już w trakcie badań grantowych naukowcy różnych dyscyplin, skupieni w ODEUROPA: Negotiating Olfactory and Sensory Experiences in Cultural Heritage Practice and Research, publikowali przeglądowe artykuły informujące szersze

¹ Za wzmiankę o tym projekcie dziękuję dr Kamili Gęsikowskiej. Za możliwość uczestnictwa w węchowych seminariach, maile i rozmowy dziękuję prof. Inger Leemans oraz dr. Williamowi Tullettowi. ODEUROPA: Negotiating Olfactory and Sensory Experiences in Cultural Heritage Practice and Research, HORIZON 2020, <https://cordis.europa.eu/project/id/101004469/pl>.

grono badaczy o zastosowanych metodach, przebiegu badań, a także płynących z nich wnioskach. W dużej mierze miało to charakter dokonywanej na bieżąco ewaluacji podejmowanych w projekcie aktywności, a także prezentacji prac na międzynarodowym forum. Projekt do tej pory nie był omawiany w Polsce, a podczas finalnego *Smell Culture Fair* pojawiły się pytania, które są warte rozważenia także na rodzimym gruncie. Z uwagi na problematykę podejmowaną w tym numerze „Łódzkich Studiów Etnograficznych” szczególnie istotne wydaje mi się drugie z nich: „Gdzie i jak, Twoim zdaniem, wykorzystywane są [lub mogą być] wiedza i zasoby opracowane przez Odeuropa? Jak możemy dalej rozwijać powiązanie między węchem a dziedzictwem? Co dalej z badaniami zapachu jako dziedziną (*smell studies as a field*)?”².

Celem interdyscyplinarnego, międzynarodowego zespołu było ukazanie, że „krytyczne zaangażowanie zmysłu węchu i dziedzictwa zapachowego jest ważnym i realnym sposobem łączenia i promowania materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego Europy” (Odeuropa 2021). Pod przewodnictwem Inger Leemans, historyczki kultury z Uniwersytetu w Amsterdamie, skupiał on naukowców i specjalistów: przede wszystkim historyków kultury, historyków sztuki, badaczy dziedzictwa, etnologów, ale też badaczy związanych z szeroko pojmowaną humanistyką cyfrową. Wielu członków zespołu na co dzień zajmuje się badaniem relacji między materialnym i niematerialnym dziedzictwem kulturowym. W ramach projektu zastanawiali się nad tym, „jaką rolę zapach odgrywa w doświadczaniu dziedzictwa niematerialnego (święta, praktyki społeczne, kultura oralna, sztuki performatywne, rzemiosło, wiedza i zwyczaje we wszechświecie i przyrodzie)” (Odeuropa 2021).

Sophie Elpers przekonuje, że celem badaczy skupionych w Odeuropa było i jest

uświadomienie społeczności odpowiedzialnych za dziedzictwo, a także agentów dziedzictwa niematerialnego, organizacji pozarządowych i decydentów o znaczeniu elementów zapachowych w dziedzictwie niematerialnym oraz dostarczenie im zaleceń dotyczących (lepszego) rozpoznawania i ochrony elementów zapachowych. Obejmuje to rozwój i udostępnienie repertuaru koncepcji, za pomocą których można (lepiej) opisać znaczenie zapachu. Na szczeblu międzynarodowym opracowywana jest dokumentacja mająca na celu wsparcie UNESCO we włączaniu zapachu do definicji dziedzictwa niematerialnego (Odeuropa 2021).

Warto podkreślić, że Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 17 października 2003 r.³ nie wskazywała wprost zapachu/ów

---

2 Z fragmentem przebiegu obrad, m.in. z sesją plenarną, można się obecnie zapoznać na platformie YouTube. Zob. Odeuropa Smell Culture Fair – Plenary Session. Pozyskano z: <https://www.youtube.com/watch?v=9Zgj-SWt3IM&t=2s>.

3 Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. Pozyskano z: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20111721018>. Por. uwagi na temat znaczenia tej konwencji: Czerwińska 2018: 72.

jako jednego z komponentu/ów dziedzictwa, ale już w 2018 r. na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości zostały wpisane „Umiejętności związane z wyrobem perfum w Pays de Grasse: uprawa roślin, przetwarzanie naturalnych surowców i sztuka komponowania perfum” oraz sieć połączonych z nimi działań, dotyczących także sposobów przekazywania wiedzy na ten temat i ich hierarchią wartości. Ponadto w Konwencji zwrócono uwagę, że

oprócz umiejętności technicznych potrzebna jest tu także wyobraźnia, pamięć i kreatywność. Wyrób perfum sprzyja zacieśnianiu się więzi społecznych i jest też ważnym źródłem pracy sezonowej. Związana z nim wiedza specjalistyczna przekazywana jest na ogół nieformalnie, w drodze długiego procesu nauki, który w większości przypadków ma miejsce w samych perfumeriach. W ostatnim czasie rośnie jednak zainteresowanie standaryzacją nauczania tego zawodu poprzez nadanie mu charakteru formalnej edukacji (Konwencja UNESCO 2003)⁴.

Pozostaje to w ścisłym związku z wcześniejszymi ustaleniami, poczynionymi podczas Konwencji UNESCO z 2003 r., choć nie wyczerpuje pytań zarówno o ontologię, jak i epistemologię tego, co nazywane jest coraz częściej „dziedzictwem olfaktorycznym” (*olfactory heritage*).

Multidyscyplinarność i interdyscyplinarność badań nad dziedzictwem olfaktorycznym

Cecilia Bembibre i Matija Strlič także współpracujący w projekcie Odeuropa, przede wszystkim w zakresie tzw. *Olfactory Heritage Science*, zaproponowali systemowe ujęcie dziedzictwa, uznając to olfaktoryczne/węchowe za „aspekt dziedzictwa kulturowego dotyczący zapachów, które mają znaczenie dla społeczności ze względu na ich powiązania ze znaczącymi miejscami, praktykami, przedmiotami lub tradycjami”. Dodali też, iż „Wiedza w tej dziedzinie powstaje na skrzyżowaniu historii, nauk o dziedzictwie, chemii, archeologii, antropologii, historii sztuki, nauk o zmysłach (*sensory science*), muzealnictwa węchowego/olfaktorycznego (*olfactory museology*), geografii sensorycznej i innych dziedzin” (Bembibre, Strlič 2022: 1). Dzisiaj wydaje się to oczywiste, a tzw. *sensory studies* (w tym m.in. *sensory history* i *sensory ethnography* oraz *sensory anthropology*), rozwijające się od kilkudziesięciu lat na fali rozmaitych „zwrotów” w naukach humanistycznych i społecznych, niedawno zyskały także swój manifest (zob. Howes 2022; 2023)⁵.

4 Listy dziedzictwa niematerialnego. Pozyskano z: https://www.unesco.pl/no_cache/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/listy-dziedzictwa-niematerialnego/europa-i-ameryka-polnocna/francja/?print=1.

5 Jednocześnie stają się coraz bardziej popularne. Świadczy o tym również niegasnące zainteresowanie badaniami terenowymi uwzględniającymi człowiecze sensorium i odmienne sposoby hierarchizacji

David Howes, kanadyjski antropolog kultury, przedstawiciel antropologii zmysłów (*anthropology of the senses*), w punkcie ósmym manifestu napisał: „Każde społeczeństwo i każdy okres historyczny tworzy własne sposoby rozumienia i wykorzystywania zmysłów. Uniwersalny model sensoryczny nie istnieje” (Howes 2013; 2022: 13). Spostrzeżenie to można odnieść zarówno do konieczności uwzględniania różnorodności kulturowej oraz prowadzenia badań terenowych na podstawie jasno wytyczonych metod, jak i do tych – zarówno teraźniejszości, jak i przeszłości, z uwzględnieniem historycznie zmiennych uwarunkowań rzeczywistości kulturowej pozostającej w złożonych relacjach z ludzkim sensorium – opartych przede wszystkim na źródłach zastanych.

Oba rodzaje badań były inspiracją dla naukowców Odeuropa, podobnie jak wcześniejsze prace Davida Howesa, Constance Classen, Anthony’ego Synnotta. Opisywana przez nich kulturowa historia zapachów (Classen, Howes, Synnott 1994) może mieć różne oblicza – właściwie możemy mówić o kulturowych historiach zapachu/ów w odniesieniu do różnych kultur, a także do dziejów konkretnej, wybranej kultury z uwzględnieniem danego czasu (bądź przedziału czasowego) i miejsc(a). Wspominam o tym nie bez powodu: nie tylko C. Classen pisała o „badaniu zmysłów «w historii» (*the senses in history*)” oraz „badaniu zmysłów w różnych kulturach (*the senses across cultures*)” (Classen 1993)⁶; powiązania między tymi obszarami stały się ważne także przy próbach systemowego ujęcia dziedzictwa przez członków Odeuropa. Na grafie prezentującym zależności pomiędzy elementami tego systemu (Bembibre, Strlič 2022: 3) geografia sensoryczna (*sensory geography*) odsyła do krajobrazów węchowych (*smellscapes*) oraz do badań terenowych związanych z zapachem (*field odour surveys*), te natomiast do etnografii sensorycznej (*sensory ethnography*). Etnografia wielozmysłowa łączy się z praktykami zachowywania zapachu (*smell preservation*) i zarządzania nimi (*odour management*) oraz z naukami o dziedzictwie, chemicznymi i o konserwacji (*heritage science, chemistry & conservation*), a także właściwymi im technikami analiz substancji lotnych, m.in. chromatografią gazową ze spektrometrią mas (*GC/MS & CG-O VOC analysis*).

Ten sam sposób badań można zastosować w odniesieniu do znalezisk na stanowiskach archeologicznych oraz do dziedzictwa naturalnego (*natural heritage and archeological sites*). Krajobrazy węchowe wiążą się także z badaniami antropologiczno-kulturowymi – te zaś z interpretacją zapachów i węchowych doznań (*smell interpretation*). To, co łączy wcześniej rozdzielone obszary, to konkretne społeczności (*communities*) i ich praktyki, które prowadzą zarówno do wytwarzania – kulturowo

---

zmysłów w różnych kulturach oraz niezwykła rozpiętość tematyczna artykułów w założonym w 2006 r. przez Davida Howesa i Michaela Bulla czasopiśmie „Senses and Society”. Nie należy też pomijać tzw. socjologii zmysłów oraz badań węchu i nad węchem jako zmysłu społecznego (także w ujęciu historycznym). Do klasycznych już prac z tego zakresu, wciąż uznawanych za ważne i inspirujące, należy Corbin 1998.

6 Książkę *World of Sense. Exploring the senses in history and across cultures* zadedykowała właśnie D. Howesowi, a jej tytuł odzwierciedla zarówno podział treści, jak i dwudzielność rozważań.

warunkowanych – krajobrazów węchowych, jak i podtrzymywania niematerialnego dziedzictwa, związanego ze sferą zapachową (choć do niej nieograniczonego). Warto przypomnieć, jak geografę sensoryczną i antropologię zmysłów definiował – we wzajemnym odniesieniu – D. Howes, jest to bowiem moim zdaniem także istotne dla omawianego projektu:

Geografia zmysłów zajmuje się mapowaniem różnorodności sensorycznej w przestrzeni. Antropologia zmysłów śledzi różnorodność doświadczeń zmysłowych w różnych kulturach. W pierwszym przypadku nacisk kładziony jest na to, jak różne środowiska kształtują percepcję i jak przestrzeń staje się miejscem dzięki interakcji sensorycznej z różnym otoczeniem, zarówno naturalnym, jak i konstruowanym. W tym ostatnim przypadku nacisk kładziony jest na inkulturację zmysłów oraz na to, jak różne sposoby konstruowania i przeżywania zmysłów generują odrębne słowa dotyczące zmysłów (*sensory words*). W rezultacie do każdej kultury (...) należy podchodzić w oparciu o jej właściwe terminy dotyczące zmysłów (*its own sensory terms*) (Howes 2021: 1).

Badacze skupieni w Odeuropa, przyjmując wyraźnie zakreślone czasowo i przestrzennie ramy badań oraz wedle tych kryteriów kompletując materiały źródłowe („zbiory danych tekstowych i graficznych dziedzictwa kulturowego obejmujące wieki historii Europy 1600–1920”, Odeuropa 2021) z pełną świadomością skupili się na historii (w liczbie pojedynczej) Europy, a nie – co wymagałoby inaczej zakrojonych badań – np. historii kultur Europy (z wyznaczeniem odpowiadających im, z emicznej perspektywy, zakresów czasowych i terytorialnych).

William Tullet i inni badacze Odeuropa, podsumowując jeden z efektów projektu, stwierdzili: „Wiele zapachów uznawanych za «zapachy dziedzictwa europejskiego» pochodzi z innych części świata, gdzie zostały osadzone w praktykach historycznych” (Odeuropa 2021). Wydaje mi się przy tym, że preferują perspektywę uniwersalizującą, globalną, w której zapachy nie mają granic – narodowych czy państwowych („smells have no national borders”, Odeuropa 2021). Takie ujęcie wydawać się może zarówno uzasadnione, jak i warte dyskusji – chociażby z punktu widzenia naukowców preferujących badania terenowe, uwzględniające lokalny kontekst?

Refleksja nad tym, co uniwersalne, a co kontekstualne, właściwe konkretnej kulturze, odzwierciedlać może – na bardzo wysokim poziomie uogólnienia – spory, ale też miejsca nieciągłości w historii idei i europejskim dyskursie o zmysłach; uwidaczniać różnice perspektyw między filozofami chcącymi poznać „człowieka w ogóle”, „człowieka jako takiego” a badaczami, dla których ważne było (i wciąż jest) poznanie człowieka danego miejsca i czasu, przedstawiciela danej kultury pojmowanej jako złożona całość.

---

7 Moim zdaniem to temat wart osobnego rozwinięcia.

W projekcie Odeuropa przewija się wątek „zapachów dziedzictwa europejskiego”, „olfaktorycznego dziedzictwa Europy” – a nie np. badania dziedzictwa olfaktorycznego kultur Europy/europejskich, choć uczestniczący w nim naukowcy otwarci są także na taką perspektywę – kulturowej specyfiki i różnorodności (oprócz otwartej Odeuropa-Network istnieje wcześniejsza o kilka lat sieć NOSE: Netherlands Olfactory Science Exchange, skupiająca współpracowników projektu Human olfaction at the intersection of language, culture and biology, 2012–2017, którzy zajmują się m.in. dziedzictwem węchowym Królestwa Niderlandów). Myślę, że warto również w tym kontekście zwrócić uwagę, iż – chociażby idąc Boasiańskim tropem i powołując się na jego koncepcję partykularyzmu historycznego – każda z kultur ma własne dzieje, historię i dziedzictwo oraz swoje sposoby jego rozumienia, zachowywania i przekazywania. Dotyczy to także dziedzictwa olfaktorycznego⁸.

Osobną kwestią są językowe formy opisu zapachów i doznań węchowych oraz związane z nimi słownictwo. Wiadomo, że znacząco różnią się one w danych kulturach, a także, że frekwencja słów, zwrotów i wyrażeń związanych z tym obszarem zmysłowego poznawania świata jest znacząco wyższa w kulturach pozaeuropejskich. Odmienne są nie tylko „hierarchie zmysłów” w różnych kulturach, ale i sposoby ich konceptualizacji i nazywania, a także strategie tabuizacyjne. Podobnie różne mogą być sfery rzeczywistości kulturowej, do których odnoszą się konkretne słowa i pojęcia tworzone w językach naturalnych – wspominał o tym nie tylko D. Howes, ale i związana z Odeuropa Asifa Majid, od wielu lat zainteresowana m.in. analizą lingwistyczną w powiązaniu z danymi pozyskiwanymi podczas etnograficznych i antropologicznych badań terenowych (zob. m.in. O’Meara, Majid 2016: 107–131; Floyd, Roque, Majid 2018: 175–196).

Podobnie interesującym polem badawczym mogą być zagadnienia przekładu słowników olfaktorycznych w różnych językach naturalnych (materiały zebrane i udostępnione w ramach projektu Odeuropa, z uwzględnieniem kilku języków europejskich, mogą zostać wykorzystane do tego typu analiz).

Odkryj dziedzictwo olfaktoryczne Europy – unikalna wyszukiwarka

The Odeuropa Smell Explorer. Explore Europe’s Olfactory Heritage jest wynikiem współpracy naukowców i specjalistów z zakresu nauk ścisłych, społecznych i humanistycznych. Badaniom historyków i historyków sztuki w sukurs przyszli chemicy, lingwiści (w tym znawcy i praktycy zajmujący się NLP – przetwarzaniem języka naturalnego oraz tworzeniem leksykalnych baz danych), a także grono fachowców zajmujących

---

⁸ Warto wspomnieć w tym miejscu chociażby opisy znane ze *Smutku tropików* – zarówno te dotyczące olfaktorycznych doznań francuskiego antropologa, jak i odnoszące się wprost do roli i wartościowania zapachów w kulturze Bororo (zob. Crocker 1985: 160–16; Rygielska 2012: 36–55; Classen 1993: 94, 98, 102; 1994, 117–118).

się projektowaniem baz danych na podstawie sieci semantycznych, dzięki którym stało się możliwe graficzne przedstawienie uzyskanej wiedzy. Jednym z celów Odeuropa było stworzenie „nosa komputerowego»: zaprojektowanie strategii sztucznej inteligencji w celu wychwytywania odniesień do zapachów z/w przeszłości w zbiorach dziedzictwa cyfrowego (*digital heritage collections*)” (van Erp et al. 2023: 336).

Na wspomniane wyżej zbiory dziedzictwa cyfrowego składały się wybrane korpusy materiałów piśmiennych oraz przedstawień o charakterze wizualnym, przy czym badacze projektu Odeuropa postawili na wyraźne i czytelne zawężenie materiału badawczego, przejrzysty wybór metod oraz ich jak najlepsze przetestowanie i przedyskutowanie ich skuteczności w interdyscyplinarnym gronie. Skupiono się na „danych tekstowych i obrazach dziedzictwa kulturowego obejmujących stulecia historii Europy (1600–1920), aby zidentyfikować i prześledzić, w jaki sposób «zapach» był wyrażany w różnych językach, jakie rodzaje praktyk charakteryzował i z jakimi emocjami się wiązał” (Odeuropa 2021). Szukano tzw. wydarzeń węchowych (*olfactory events*), a więc takich piśmiennych i wizualnych świadectw, w których – oprócz innych nazw bądź czynności – pojawiały się słowa związane z aktywnością czy stanem dotyczącym wąchania, zapachu, perfum, odorów, dymu itp. (van Erp et al. 2023: 339).

Prace rozpoczęto od przygotowania „zestawu przykładowych tekstów służących jako punkt odniesienia (*benchmark*) do wykorzystania jako dane szkoleniowe [dla AI] obejmujące siedem języków (angielski, włoski, francuski, niemiecki, holenderski, łaciński i słoweński)” (Odeuropa 2021). Przy wykorzystaniu platformy INCEPTION, umożliwiającej tworzenie i zbieranie na szerszą skalę adnotacji semantycznych, uzyskano informacje o takich zmiennych, jak słowa związane z zapachem wskazujące na jego źródło, a także jego jakość, długość trwania i intensywność.

Do badań wizualnej reprezentacji zapachów użyto technik i technologii *computer vision*. Chodziło o to, by „znaleźć ślady zapachów z przeszłości w dziełach sztuki i innych obrazach historycznych, takich jak ilustracje książkowe czy kreskówki. Wymagało to identyfikacji sposobów wizualnego przedstawienia zapachów lub odniesienia do nich” (van Erp et al. 2023: 343). Ważne były obiekty, które „albo same wydzielają zapach, np. fajki, kadzielnice czy pomandery, albo pośrednio wskazują na obecność zapachów, np. węszące psy czy muchy brzęczące wokół owoców” (van Erp et al. 2023: 344). Osobną kwestią było rozpoznanie wydających zapach roślin i ich gatunków: wymagało to powrotów do zgromadzonego i opisanego materiału oraz szczegółowych korekt przeprowadzonych przez wielu specjalistów.

Badacze Odeuropa podkreślają, że dostępne na stronie wykresy statystyczne, notujące liczbę przedstawień konkretnych źródeł zapachu (np. róż, tabaki, tytoniu i wielu innych), mogą wskazywać na okresową dominację konkretnych zapachów w danych przestrzeniach, ale też – postępującą dominację pewnych trendów w sztuce.

W sumie „dane w Smell Explorer zostały wyodrębnione z 23 000 zdjęć i 62 000 tekstów historycznych dostępnych w domenie publicznej”. Uwzględniono „książki

historyczne, powieści, scenariusze teatralne, pisma podróżnicze, podręczniki botaniczne, akta sądowe, raporty sanitarne, kazania i podręczniki medyczne” (The Odeuropa Smell Explorer 2023). Wyszukiwarka zaopatrzona została w podstrony: „Źródła zapachu. Obiekty i substancje rozpoznawalne jako emitujące zapach” (*Smell sources. Object and substances which are recognised to emit an odour* – 55 odniesień), „Pachnące przestrzenie” (*Fragrant spaces* – 115 odniesień), „Gesty i alegorie” (*Gestures and allegories* – 35 odniesień).

Pierwsze z dwóch podstron oferują dodatkowo: przegląd opisów na osi czasu, „mapę z lokalizacją odniesień, chmurę wyrazów, przegląd wszystkich tekstowych i wizualnych wystąpień źródła” (Odeuropa 2021). Wyszukiwania można zawęzić, filtrując je wg: języka (do wyboru: angielskiego, włoskiego, francuskiego, niemieckiego, niderlandzkiego i słoweńskiego), daty, miejsca występowania (w tym także pory roku) oraz powiązanych emocji. W przyszłości Smell Explorer zostanie uzupełniona o SPARQL, co umożliwi formułowanie bardziej szczegółowych zapytań (przykładowe z nich: „Czy zapach kóz jest częściej opisywany w taksonomii Linneusza jako kaprylowy czy też w deskryptorach Dravnieksa jako zjęczały?”, Odeuropa 2021).

Internetowa encyklopedia: historia/e wążania i zapachów Węchowe dziedzictwo Europy

Powiązana z wyszukiwarką *Smell Explorer* (jako jednym ze źródeł odniesień) internetowa encyklopedia pachnącej historii i zapachowego dziedzictwa, *Encyclopedia of Smell History and Heritage*, powstaje pod kuratelą Williama Tulletta, zajmującego się historią nowożytną, w tym historią zapachów (Tullett 2019; 2023). Jest ona wynikiem prac grupy PastScent, działającej w ramach Odeuropa, ale też innych osób – specjalistów z różnych dziedzin i fascynatów badań zapachów – zaangażowanych w tworzenie encyklopedii. Ma ona stosunkowo prostą strukturę: składa się z tzw. *Entries*, czyli wpisów podzielonych na kategorie, takie jak: *Smells* (Zapachy), *Noses* (Nosy), *Places* (Miejsca), *Objects* (Obiekty) (Encyclopedia 2023). Każda z nich zawiera od kilku do kilkunastu wpisów o różnej rozpiętości, które można właściwie uznać za pełnoprawne artykuły naukowe: z bibliografią, ilustracjami, aparatem krytycznym⁹.

Na *Zapachy* składają się m.in. „Speculas” (aromatyczne holenderskie korzenne ciasteczka), „Woda kolońska”, „Plaga”, „Aksamitka”, „Osmogeneza”, „Siarka”, „Kozioł”, „Rozmaryn”, „Lawenda”, „Kadzidło”, „Herbata”, „Ozon”. W kategorii Nosy przeczytamy hasła-artykuły, takie jak: „Futuryzm” (z ilustracją inspirowaną postulatami Marinettiego, na której kelner pyta klienta, czy życzy sobie rosół na naftalinie czy na wodzie kolońskiej), „Miłość”, „Botanika”, „Perfumeria i Medyceusze w szesnastowiecznej

---

⁹ Niektóre są dostępne w repozytorium ZENODO.

Florencji”, „Browarnicy”. Miejsca obejmują m.in. „Wnętrza samochodów”, „Kawiarnie”, „Więzienia”, „Szpitale”. Obiekty to m.in.: „Buty, pończochy i stopy”, a także „Potpourri”.

Oprócz *Entries*, opatrzonych listą tagów, znajdziemy tu *Storylines*. Związane z zapachami opowieści można rozwijać, korzystając z umieszczonych w nich hiperlinków. Otwierając zakładkę *Shores. The Smell of the Earth* (Wybrzeża. Zapachy ziemi), można natrafić np. na opisy doznań węchowych związanych z przybyciem do brzegów wybranych kontynentów, fragmenty z autorów starożytnych (np. Diodora Sycylijskiego czy Pliniusza), relacje żeglarzy, wyczuwających powonieniem ląd (osobną kwestią jest odór nękającego ich skorbutu). Podobną przygodę oferują czytelnikowi zakładki *Waters* (Wody) czy *Battlefields* (Pola wojenne). Tu odnajdziemy np. ilustracje pokrytych rdzą przedmiotów i wzmianek o metalicznym zapachu krwi. Nie mniej ciekawa jest sekcja *Detection*, poświęcona wykrywaniu zapachów.

Ze względu na fakt, iż w projekcie nie brali udziału bezpośrednio badacze polskojęzyczni, brak tekstów tym języku; nie oznacza to jednak, że nie odnajdziemy pachnących przestrzeni związanych z obszarami bądź regionami dawnej Polski czy też dzieł polskich twórców. Przywoływane są chociażby prace Juliusza Kossaka, dzieło Egberta van Pabderena *Horse breeds: Landscape with a horse from Poland* czy *Portrait of a man in Polish costume holding a pipe* Alexisa Grimou, a także opisy pachnącej (romacie) jesieni na Śląsku pod panowaniem austriackim. Z pewnością przeszukiwanie bazy dostarczy nie tylko rozrywki, ale i dostępu do sprofilowanych materiałów obcojęzycznych zawierających odniesienia do „olfaktorycznych wydarzeń”, które można by lokować w historii kultury polskiej. Interesujące byłoby chociażby zestawienie ich z materiałami zebranymi przez zespół polskich badaczy pracujących nad projektem *Sensualność w kulturze polskiej (2010–2012)*, a także próby poszerzenia olfaktorycznej kolekcji. Encyklopedię, co ważne, wciąż można uzupełniać (z zachowaniem kryteriów przyjętych w projekcie).

Nie tylko Odeuropa...

W omówieniu projektu koncentruję się zaledwie na jego dwóch wymiernych efektach, a także sposobach ich potencjalnego, dalszego naukowego wykorzystania: wyszukiwarce internetowej, służącej znajdowaniu informacji o zapachach, które można było spotkać w Europie na przestrzeni kilkuset lat, oraz internetowej encyklopedii historii i dziedzictwa zapachów. Było ich jednak zdecydowanie więcej. Wśród nich warto wspomnieć o *Follow Your Nose (Der Nase Nach!)* w Muzeum Ulm: badacze skupieni w Odeuropa nie tylko wskazali dzieła sztuki, na których znajdują się przedstawienia pachnących artefaktów, ale też – we współpracy z International Flavours and Fragrances (IFF) – odtworzyli je na użytek pracowników muzeum, animatorów, kuratorów i wszystkich odwiedzających, chcących się dowiedzieć, jak mogły pachnieć rzeczy lub przestrzenie przedstawiane przez dawnych malarzy. Odbłyło się również

wiele warsztatów (m.in. Workshop: Malodours as Cultural Heritage?), a także aktywujące zmysł węchu wycieczki (City Sniffers: A smell tour of Amsterdam's ecohistory)¹⁰. Istotne znaczenie dla wymiany poglądów i doświadczeń, a także zdobywania wiedzy z zakresu „węchowego dziedzictwa”, miały tzw. *Smellinars*¹¹, czyli poświęcone problematyce olfaktorycznej seminaria, odbywające się zarówno w formie bezpośrednich spotkań, jak i online (Odeuropa 2021).

Badacze Odeuropy za „siostrzane projekty” uważają: NoseWize (NeusWijzer: A Guide to Dutch Smell Culture and Language), poprzedzające Odeuropę In Search of Lost Scents 2014–2019 (badania węchu w czasach awangardy z wykorzystaniem źródeł tekstowych i chromatografii gazowej), Smell of Heritage (tu m.in. opracowano dane konieczne do rekonstrukcji danych zapachów), a także Scented Memories (Geheugen van geur), w którego ramach próbowano odtworzyć zapachy na podstawie receptur perfum pozostawionych przez Constantijna Huygensa (1596–1687), holenderskiego dyplomata i pisarza. Oprócz otwartej OdeuropaNetwork (Odeuropa 2021) istnieje wcześniejsze o kilka lat NOSE (Netherlands Olfactory Science Exchange), skupiająca współpracowników projektu Human olfaction at the intersection of language, culture and biology (2012–2017), zajmujących się m.in. dziedzictwem węchowym Królestwa Niderlandów.

Można jednak wskazać i inne wystawy nastawione na podobny cel. Torey Akers przypomina m.in., że „W 1984 r. kuratorzy Jorvik Viking Centre w Yorku w Anglii odtworzyli zapachy siedziby Wikingów” (Akers 2021), a Sarah Maltby, biorąca udział w tworzeniu wystawy, stwierdziła, że swą popularność zawdzięcza ona temu, iż „zanurza zwiedzających w zupełnie inną kulturę, z widokami, dźwiękami, a nawet zapachami minionej epoki” (b.a. 2014). Co więcej, w 2017 r. skomponowano 2 zestawy zapachów (nazwane odpowiednio „Jarl’ kit” oraz „Thrall’ kit”) pozwalające się cieszyć woniami związanymi z dawnym życiem codziennym Wikingów (z uwzględnieniem panującego wówczas podziału na wyższe i niższe warstwy społeczne), także poza muzealną przestrzeń. Powstał również dezodorant dla mężczyzn, Norse Power, w którym starano się „uchwycić aromat Yorku z epoki Wikingów: krwi bitewnej, potu, sosny, mięsa, pitnego miodu, wody morskiej i dymu” (b.a. 2014).

W czasie pandemii COVID-19, w 2020 r., Muzeum Narodowe Mauritshuis w Hadze zorganizowało wystawę *Smell the Art: Fleeting – Scents in Colour*, która miała „ośmielić widzów, by «poczuł zapach siedemnastego stulecia» w całej jego ostrej chwale (*in all its pungent glory*)” (Akers 2021). 50 dziełom – pejzażom miejskim

10 Zapachowe spacerunki po Berlinie i Amsterdamie, a także specjalistyczne warsztaty, organizowała wcześniej niemiecka artystka Klara Karvat, <https://www.klararavat.com/single-post/2017/10/24/the-scent-of-amsterdam>.

11 Pierwszymi prelegentami byli właśnie David Howes (26.05.2021) i Asifa Majid (23.06.2021), którzy wygłosili wykłady: *Follow Your Nose: Thirty Years Researching Smell* oraz *The Past, Present, and Future of Smell and Heritage*.

i wiejskim, a także malarskim ujęciom lekcji anatomii – towarzyszyło 8 zapachów¹², uruchamianych – w śladowych ilościach – dzięki umieszczonym przed obrazami pedałom (*proof foot pedal*). Chodziło nie tylko o pełniejszy odbiór sztuki wizualnej poprzez stworzenie warunków sprzyjających integracji sensorycznej (Sokołowska 2021: 26–29, 2023: 200–201), ale także o to, by „pozwolić widzowi nawiązać połączenie (...) z przeszłością” (b.a. 2014). Towarzyszyła temu idea wywołania „odczucia historycznego” (*historical sensation*), przekonanie, że można „dotknąć historii”, a także się w nią „wvąchać” (b.a. 2014); że wielozmysłowy odbiór różnego typu przedstawięń pozwoli – w jakimś sensie – lepiej, być może pełniej, dzięki doznaniom cielesnym, wyobrazić sobie minioną przeszłość, z pełną świadomością, iż pytania, czy i w jaki sposób mamy lub możemy mieć do niej dostęp, powracają nie tylko w refleksji historyków i historyków kultury. Wydaje się, że są istotne także dla badaczy dziedzictwa, zwłaszcza wobec jego różnych ujęć: zarówno tych klasycznych, jak i „heterodoksyjnych” (por. m in. Tunbridge 2018).

Także na rodzimym gruncie powstało co najmniej kilka wystaw rewaloryzujących rolę wężu i zapachu. Oprócz wystawy *Zapach – niewidzialny kod* w Centrum Nauki Kopernik w Warszawie (od 21 listopada 2013 do 19 stycznia 2014), której częścią – oprócz możliwości przetestowania różnych esencji zapachowych przez odwiedzających – było m.in.¹³ przedstawienie dziejów perfum i perfumiarstwa z uwzględnieniem historyczno-kulturowych przemian związanych z ich tworzeniem, używaniem i percepcją. Ten obszar także można włączyć w badania nad dziedzictwem olfaktorycznym (zważywszy chociażby na pachnącą miksturę Elżbiety Łokietkówny, znaną jako Woda Królowej Węgier lub Larendogra, obecnie chętnie promowaną i sprzedawaną w wielu wersjach).

W Gdańsku powstały co najmniej dwie ważne wystawy. Od 2008 r. w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku można wielozmysłowo odkrywać zrekonstruowaną średniowieczną uliczkę hanzeatycką, angażując także zmysł wężu:

zainstalowano (...) głośniki, dzięki którym zwiedzający mogą usłyszeć dźwięki adekwatne do oglądanych scen: kwik świń, odgłosy pracy płatnerza czy bednarza, gwar karczmy

12 Zapachy siedemnastowiecznych Niderlandów, z którymi można się było wówczas zapoznać – podobnie jak w przypadku projektu Odeuropa – odtwarzali pracownicy International Flavours and Fragrances (IFF).

13 Warto też wspomnieć o zapachach miasta oraz inicjatywach i projektach Sissel Tolaas, norweskiej artystki i badaczki wykorzystującej możliwości analizy *headspace* i współpracy z IFF do zbierania rozmaitych zapachów: Berlina czy Wiednia (w wyniku jej projektów powstały też perfumy berlińskich dzielnic). Od wielu lat tworzy również archiwum zapachów, które z całą pewnością może stać się jednym ze źródeł nie tylko do badań współczesności i społecznego oddziaływania zapachów, ale też do badań węchowej przeszłości. Tolaas uważa, że „Sztuką jest tworzenie perfum, które mogłyby przynieść nas w czasie i przestrzeni, przypominać miejsca i wydarzenia” (Zapach 2013: 131). Zapachy – zbierane i archiwizowane, a także konstruowane, mogą bez wątpienia stać się katalizatorem pamięci, ale i materiałem do jej poznawania, względnie – odpominania.

itp. Każda z izb została też wyposażona w dozowniki zapachów: chlewu, drewna, dymu, skóry, szlifowanego bursztynu, łągu (używanego zamiast mydła w średniowiecznej łaźni) czy świeżego chleba i mięsiwa (bsz. 2008)¹⁴.

To inicjatywa podobna do tej podjętej w Jorvik Viking Centre: dzięki danym i informacjom zdobytym przez badaczy z różnych dyscyplin (archeologii, historii itd.) nadano zmysłowy wyraz wyobrażeniom dawnego Gdańska także po to, by w odkrywaniu historii i historii kultury (a więc po części także dziedzictwa kulturowego) zaangażować najmłodszych odbiorców. Obie wystawy – i ta w angielskim Yorku, i ta niedaleko bałtyckiego wybrzeża – cieszą się niegasnącym powodzeniem.

Na gdańszczan i wszystkich odwiedzających miasto czeka także wystawa *Niewidzialny Gdańsk* – przewodnikami po niej są osoby niewidome, dzięki którym możemy sprawniej poruszać się po muzealnej przestrzeni i poznawać umieszczone w niej obiekty, aktywując wszystkie zmysły poza jednym – wzrokiem. „Niewidzialna wystawa” (Pietrowiak 2019: 253) – dostępna do zwiedzania multisensorycznie i także przy życzliwej asyście niewidomych – to natomiast szerszy zakrojony projekt dostępny w wielu miastach Polski i Europy (w Warszawie, Pradze i Budapeszcie)¹⁵, a także w Stanach Zjednoczonych. Są one nakierowane na inkluzywność, współodczuwanie i współpracę, zrozumienie innego typu percypowania otaczającej nas rzeczywistości. Bez wątpienia niezwykle istotne jest tutaj również świadome wykorzystanie zmysłu węchu, wspomagającego odbiór i interpretację ekspozycji.

Niedaleko Poznania, w Owińskach, w piwnicach Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego dla Dzieci Niewidomych, powstało natomiast Aromatorium – Biblioteka Zapachów. Pierwotnie miała służyć wychowankom, by – dzięki ćwiczeniom węchu, poznawaniu zapachów i uczeniu się odróżniania ich – łatwiej orientowali się w przestrzeni i wiedzieli, „czym pachnie świat” (Frydrykiewicz 2023), niedawno otworzono ją także dla zorganizowanych grup zwiedzających (b.a. 2023). Od prawie 20 lat działa też Kauno muziejus neregiamas (Kaunas Museum for the Blind) w Kownie¹⁶, z niewidzialnymi ekspozycjami, dostępnymi dla zwiedzających dzięki dźwiękom, zapachom i możliwości wykorzystywania zmysłu dotyku.

Oczywiście to tylko niektóre z wielu przykładów wystaw i projektów multisensorycznych i angażujących węch – na mapie Polski i Europy Środkowej jest ich zdecydowanie więcej; nie zawsze też „dziedzictwo olfaktoryczne” wysuwa się w nich na pierwszy plan. Jedną z takich wystaw jest np. *200 lat kopalni „Katowice”. Nasza kopalnia*

¹⁴ Przygotowanie odpowiednich kompozycji zapachowych trwało 3 lata, a jej twórcami są specjaliści z polskiej firmy Pollena Aroma.

¹⁵ Warto wspomnieć też o muzeum dotykowym w Anconie (Museo Tattile Statle Omero).

¹⁶ Podstawowe informacje na stronie muzeum: <https://visit.kaunas.lt/en/see-and-do/sights/museums-and-galleries/museum/installation-of-the-blind/>.

w Muzeum Śląskim w Katowicach, na której można odetchnąć zapachami dawnych górniczych szafek i zgromadzonych w nich utensyliów¹⁷.

Za pewnego rodzaju kontynuację badań zapoczątkowanych w Odeuropa, a także ich istotne dopełnienie, można uznać projekt Odotheka – międzynarodową bibliotekę zapachów obiektów muzealnych, tworzoną przez badaczy z Polski i Słowenii pod kierownictwem Tomasza Sawoszczuka. „Celem projektu jest kompleksowe zbadanie zapachu kilku wybranych obiektów historycznych o szczególnym znaczeniu dla narodowego dziedzictwa kulturowego. (...) Ostatecznie zostanie stworzone Międzynarodowe Archiwum Zapachów Historycznych” (Olfaktometria 2021–2024). Będziemy mogli się dowiedzieć, jak pachnie *Dama z łasiczką* Leonarda da Vinci, a także tabakiera słoweńskiego narodowego poety doby romantyzmu – Franca Prešerena (b.a. 2021).

Poza projekt Odeuropa. Inspiracje i kolejne pytania badacze

Bez wątplenia dla wielu badaczy staje się coraz bardziej oczywiste, że także czynniki o charakterze węchowym „odgrywają istotną rolę w tym, w jaki sposób pojmujemy dziedzictwo kulturowe, a więc tworzą sens naszej przeszłości i teraźniejszości” (Bembibre, Strlič 2022: 2). Powstaje pytanie: jak je badać, jak je zachowywać? I jak promować? W projekcie Odeuropa znajdziemy propozycje odpowiedzi na te kwestie – zapewne niejedynie i zapewne wciąż niewystarczające, ale bez wątplenia zachęcające do dyskusji i dalszych działań: zarówno tych przychodzących w sukurs już istniejącym rozwiązaniom, jak i tych, które pozostaną otwarte na kolejne obszary warte węchowej eksploracji. Myślę, że warto też pomyśleć o inwentarzu obszarów i wymiarów dziedzictwa kulturowego (w tym lokalnego), które można by uzupełnić o katalog węchowych doznań? Czy, a jeśli tak, to w jaki sposób badać sferę tabu olfaktorycznego? Jak mogłaby wyglądać w tym zakresie współpraca etnografów z badaczami dziedzictwa? Jakich metod można byłoby użyć? O jakie – ewentualnie – zagadnienia można by poszerzyć badania terenowe, jak – uwzględniając *olfactory heritage* – sprofilować analizy już uzyskanych materiałów? Jakie efekty mógłby przynieść mariaż *sensory ethnography* z *heritage studies*? Jakie miejsce mogłoby tutaj zająć analizy przeprowadzane przez specjalistów z *heritage science*? Czego, dzięki takiej współpracy, można by się dowiedzieć nie tylko o współczesności, ale i o historii kultury polskiej?

To tylko niektóre z pytań, które stawiałam sobie i innym badaczom podczas dyskusji i spotkań Network Odeuropa, nieśmiało myśląc o przygotowaniu rodzimego projektu uwzględniającego te zagadnienia (zwłaszcza powiązanie problematyki dziedzictwa kulturowego z historią kultury polskiej). Jestem przekonana, że warto przeemyśleć ich zasadność także na rodzimym gruncie badań dziedzictwa i nad dziedzictwem kulturowym.

17 Za informację o tej wystawie dziękuję prof. Annie Gomóle.

Bibliografia

- Akers, T. (2021, 23 kwietnia). *The Mauritshuis Museum Captures The Smell Of Art With The Art Of Smell*. JinglyDaily Culture. Pozyskano z: <https://jinglydailyculture.com/mauritshuis-scents-in-color-immersive-smells/>.
- b.a. (2014, 22 października). *York twinned with Viking city Jorvik*. BBC News. Pozyskano z: <https://www.bbc.com/news/uk-england-29721533>.
- b.a. (2021, 17 października). *Jak pachnie Dama z Łasiczką?*. TVP Nauka. Pozyskano z: <https://nauka.tvp.pl/56394460/jak-pachnie-dama-z-lasiczka>.
- b.a. (2023). *Aromatorium Biblioteka Zapachów*. Niewidomi.edu. Pozyskano z: <https://www.niewidomi.edu.pl/muzeum-tyfologiczne-2/>.
- Bembibre, C., Strlič, M. (2022). From Smelly Buildings to the Scented Past: An Overview of Olfactory Heritage. *Frontiers in Psychology*, 12, 1–7. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.718287>.
- bsz. (2008, 25 czerwca). *W Gdańsku otwarto muzeum z zabytkami, odgłosami i zapachami średniowiecza*. Nauka w Polsce. Historia i kultura. Pozyskano z: <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C113293%2Cw-gdansk-otwarto-muzeum-z-zabytkami-odglosami-i-zapachami-sredniowiecza.html>.
- Classen, C. (1993). *World of Sense. Exploring the senses in history and across cultures*. London: Routledge.
- Classen, C., Howes, D., Synnott, A. (1994). *Aroma: the cultural history of smell*. London–New York: Routledge.
- Corbin, A. (1998). *We władzy wstrętu. Społeczna historia poznania przez węch. Od odrazy do snu ekologicznego* (przeł. A. Siemek). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Crocker, J.C. (1985). *Vital Souls: Bororo Cosmology, Natural Symbolism, and Shamanism*. Tuscon–Arizona: University Arizona Press.
- Czerwińska, K. (2018). *Przepakować dziedzictwo: przeszłość jako projekcja rzeczywistości – przypadki śląskie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- van Erp, M., Tullett, W., Christlein, V., Ehrhart, T., Hürriyetoğlu, A., Leemans, I., Lisena, P., Menini, S., Schwabe, D., Tonelli, S., Troncy, R., Zinnen, M. (2023). More than the Name of the Rose: How to Make Computers Read, See, and Organize Smells. *The American Historical Review*, 1, 335–369. DOI: <https://doi.org/10.1093/ahr/rhad141>.
- Floyd, S., Roque, L.S., Majid, A. (2018). Smell Is Coded in Grammar and Frequent in Discourse: Cha'p'ala Olfactory Language in Cross-Linguistic Perspective. *Linguistic Anthropology*, 28(2), 175–196. DOI: <https://doi.org/10.1111/jola.12190>.
- Frydrykiewicz, F. (2023, 24 lutego). *Nowa atrakcja pod Poznaniem. Jak pachną ziola, jak bursztyn, a jak odchody słonია?* Rzeczpospolita.pl. Pozyskano z: <https://turystyka.rp.pl/nowe-trendy/art-38020171-nowa-atrakcja-pod-poznaniem-jak-pachna-ziola-jak-bursztyn-a-jak-odchody-slonia>.
- Howes, D. (2013). *The Expanding Field of Sensory Studies – Sensory Studies*. Sensory Studies [blog]. Pozyskano z: <https://www.sensorystudies.org/sensorialinvestigations/the-expanding-field-of-sensory-studies>.
- Howes, D. (2021). Introduction: On the Geography and Anthropology of the Senses. In: D. Howes (ed.), *Senses and Sensation: Critical and Primary Sources*. Vol. 1: *Geography and Anthropology* (pp. 1–21). London–New York: Routledge.
- Howes, D. (2022). *The sensory studies manifesto. Tracking the sensorial revolution in the arts and human sciences*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press.
- Howes, D. (2023). *Sensorial Investigations. A History of the Senses in Anthropology, Psychology, and Law*. University Park: Pennsylvania State University Press.

- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. Pozyskano z: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20111721018>.
- Listy dziedzictwa niematerialnego UNESCO. Pozyskano z: https://www.unesco.pl/no_cache/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/listy-dziedzictwa-niematerialnego/europa-i-ameryka-polnocna/francja/?print=1.
- O'Meara, C., Majid, A. (2016). How Changing Lifestyles Impact Seri Smellscapes and Smell Language. *Anthropological Linguistics*, 58(2), 107–131. DOI: <https://doi.org/10.1353/anl.2016.0024>.
- Odeuropa Smell Culture Fair – Plenary Session. Pozyskano z: <https://www.youtube.com/watch?v=9Zgi-SWt3IM&t=2s>.
- Olfaktometria w badaniach dziedzictwa kulturowego: wychwytywanie, rekonstrukcja i konserwacja zapachów historycznych (2021–2024). Kierownik projektu: dr hab. Tomasz Sawoszczuk, konkurs: OPUS 20 +LAP, panel: HS2. Pozyskano z: <https://granty.uek.krakow.pl/odotheka/>.
- Pietrowiak, K. (2019). *Świat po omacku. Etnograficzne studium (nie)widzenia i (nie)sprawności*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Rygielska, M. (2012). W głąb Brazylii, w głąb etnologii. *Laboratorium Kultury*, 1, 36–55.
- Sensualność w kulturze polskiej. Przedstawienia zmysłów człowieka w języku, piśmiennictwie i sztuce od średniowiecza do współczesności (2010–2012). Kierownik projektu: prof. dr hab. Włodzimierz Bolecki, grant NCBiR. Pozyskano z: <https://sensualnosc.pl/pl/zespol/login/?next=/pl/>.
- Sokołowska, Z. (2021). Jak pachną kolory? *Artluk*, 1–2, 26–29.
- Sokołowska, Z. (2023). Fenomeny olfaktoryczne w kulturze i sztuce XX i XXI wieku [rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Adama Regiewiczza. Katowice. Data obrony: 21.11.2023 r.]. Pozyskano z: https://bip.us.edu.pl/sites/default/files/2024-01/Zuzzana_Soko%C5%82owska%2C_rozprawa_doktorska.pdf.
- Tullett, W. (2019). *Smell in Eighteenth-Century England. A Social Sense*. Oxford: Oxford University Press.
- Tullett, W. (2023). *Smell and the Past. Noses, Archives, Narratives*. London: Bloomsbury.
- Tunbridge, J. (1998). *Zmiana warty. Dziedzictwo na przełomie XX i XXI wieku* (przeł. A. Kamińska). Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Zapach – niewidzialny kod / Scent – an invisible code* (2013) [praca zbiorowa towarzysząca wystawie]. Warszawa: Centrum Nauki Kopernik, Goethe-Institut, Instytut Francuski w Polsce.

Strony internetowe

- Encyclopedia of Smell History and Heritage: <https://explorer.odeuropa.eu/>.
- OEUROPA: Negotiating Olfactory and Sensory Experiences in Cultural Heritage Practice and Research, HORIZON 2020: <https://cordis.europa.eu/project/id/101004469/pl>.
- Odeuropa 2021, Smell Heritage – Sensory Mining: <https://odeuropa.eu/>.
- Odeuropa Smell Explorer 2023. The Odeuropa Smell Explorer. Explore Europe's Olfactory Heritage: <https://explorer.odeuropa.eu/>.
- Strona internetowa artystki Klary Karvat: <https://www.klararavat.com/single-post/2017/10/24/the-scent-of-amsterdam>.
- Visit Kaunas. Installation of the Blind: <https://visit.kaunas.lt/en/see-and-do/sights/museums-and-galleries/museum/installation-of-the-blind/>.

Streszczenie

Artykuł ma charakter raportu dotyczącego działań podejmowanych w ramach projektu Odeuropa (ODEUROPA: Negotiating Olfactory and Sensory Experiences in Cultural Heritage Practice and Research, HORYZONT 2020), w szczególności tych związanych pośrednio bądź bezpośrednio z dziedzictwem węchowym. Autorka skupia się przede wszystkim na opisie wymiernych efektów tych działań, dostępnych dzięki wyszukiwarce internetowej *Smell Explorer* oraz *Encyclopedia of Smell History and Heritage*. Projekt skupiony był na badaniach olfaktorycznego dziedzictwa Europy, wypracowaniu metod jego zachowania i opisu jako części materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także ukierunkowanej promocji. Obecnie projekt jest formalnie zakończony, choć wciąż trwa stadium jego ewaluacji – uczestnicy publikują coraz więcej przeglądowych artykułów, informujących szersze grono badaczy o zastosowanych metodach, przebiegu badań, procesie zbierania, analizowania i interpretowania danych, a także płynących z nich wnioskach. Jest to projekt dotąd nieomawiany w Polsce – wpisuje się nie tylko w obszar badań związanych z etnografią i antropologią wielozmysłową, ale także, a może nawet przede wszystkim, w badania związane z historią i historią kultury Europy, którą próbuje się poszerzyć o aspekt węchowego dziedzictwa.

Słowa kluczowe: dziedzictwo niematerialne, dziedzictwo węchowe, Odeuropa, *Smell Explorer*, *Encyclopedia of Smell History and Heritage*, nauki o kulturze

Summary

The article takes the form of a report on the measures taken under the Odeuropa project (ODEUROPA: Negotiating Olfactory and Sensory Experiences in Cultural Heritage Practice and Research, HORYZONT 2020), in particular those related directly to olfactory heritage. The author focuses on describing the measurable effects of said activities in the form of the *Smell Explorer* online search engine and the *Encyclopedia of Smell History and Heritage*. The project aimed to explore European olfactory heritage, as well as to develop effective methods of its preservation, its description in the broader context of tangible and intangible cultural heritage, and targeted promotion. The project has now run its formal course. However, it can be considered that it is constantly at the stage of evaluation – the participants are publishing a growing body of review papers with a view to informing a broader research community of the methods employed, studies conducted, data collected, analyzed, and interpreted, as well as the research conclusions reached. The project has not been widely discussed in Poland to date – it touches not only on areas of study related to multisensory ethnography and anthropology but also, possibly above all, topics related to the history and cultural history of Europe, in order to enrich the same by accounting for the aspect of the continent's olfactory heritage.

Keywords: intangible heritage, olfactory heritage, Odeuropa, *Smell Explorer*, *Encyclopedia of Smell History and Heritage*, culture studies

Translated by Author